

PROBLÉMÁK A VILÁGIRODALOM ÉRTELMEZÉSE KÖRÜL

A „világirodalom” fogalom jelentése az ezredforduló óta az anglofón irodalomtudomány egyik legnagyobb hatású, ugyanakkor leginkább vitatott kérdése² (első sorban az anglofón irodalomtudománynak arról a szegmenséről van szó, amely „nemzetközinek” vagy „globálisnak” nevezi magát). A közép-európai komparatisták azonban jellemzően nem szólnak hozzá a fogalom körül kibontakozó globális vitához annak ellenére sem, hogy a 20. század második felében a szlovák komparatiztikának történetesen éppen ez volt az egyik legfontosabb elméleti fogalma, amely egyértelműen Dionýz Ďurišin nevével forrt össze (aki megalkotta a világirodalmi rendszerek átfogó elméletét – a ford.). A különböző nemzetközi fórumokon főként a sinológus Marián Gálik³ és César Domínguez spanyol irodalomtudós⁴ hivatkozik rá, amivel legalább annyit elérnek, hogy a szlovák komparatista világirodalom-értelmezése valamelyest mégis jelen van ezekben a vitákban.

Itt egy bizonyos paradoxonba ütközünk. Ďurišin világirodalom-elméleti kutatásainak a szerző halála után nem akadtak igazán jelentős folytatói, noha ma éppen ez a téma áll a „globális” irodalomtudományi diskurzus középpontjában. Még ha olykor hivatkoznak is rá bizonyos szlovák vagy cseh irodalomtudósok, vagy egyáltalán nem, vagy nem kielégítően vizsgálják, hol a helye Ďurišin világirodalom-elméletének a mai irodalomtudományi diskurzusban. Bár a szlovák komparatiztika ma is a világirodalom fogalmához kapcsolódik – a legfontosabb akadémiai irodalomtudományi folyóirat nevében (*World Literature Studies*) és a szlovák komparatiztikai kutatások intézményi centrumának nevében (Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézete) is ez a fogalom szerepel –, a szlovák kutatók a világirodalom-fogalom kutatásának egyetlen projektjéhez sem csatlakoznak. A fogalmat rendkívül általános értelemben, mint a világ különféle nyelvein írott irodalmakat értelmezik.

¹ A szerző a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének tudományos főmunkatársa, a nagyszombati egyetem docense.

² Theo DHAEN, *The Routledge Concise History of World Literature* (London–New York: Routledge, 2012), 1.

³ Marián GÁLIK, „Interliterariness as a Concept in Comparative Literature”, *CLCWeb: Comparative literature and culture* 2, 4. sz. (2000), hozzáférés: 2020.05.19, <https://doi.org/10.7771/14814374.1089>; GÁLIK, „The Slovak Comparatist, Dionýz Ďurišin, and His International Reception”, *World Literature Studies* 1, 1. sz. (2008): 6–13; GÁLIK, „Some Remarks on the Concept of World Literature After 2000”, in *Tensions in World Literature: Between the Local and the Universal*, ed. Weigui FANG (Singapore: Palgrave Macmillan, 2018), 147–170.

⁴ Cesar DOMÍNGUEZ, „Dionýz Ďurišin and a Systemic Approach to World Literature”, in *The Routledge Companion to World Literature*, eds. Theo D’HAEN, David DAMROSCH and Djelal KADIR (London–New York: Routledge, 2012), 99–107.

Az itt következő tanulmányban megkísérlem röviden összefoglalni azokat a vitákat, amelyeket a nemzetközi irodalomtudományban a világirodalomról folytatnak, és levonni belőlük az irodalomtudományi kutatás gyakorlatára vonatkozó következtetéseket. Elsősorban a kutatás tárgyát és a publikálás formáját illető következtetésekre összpontosítok, és ezen belül is csak néhány kiválasztott szempontra. Olyasféle alapkérdésekre, mint hogy „Mi is valójában az irodalomtudomány?” és „Mi értelme van az irodalomtudományi kutatásnak?”. Nem áll szándékomban megvizsgálni, hogy mennyire versenyképes a mai helyzetben Ďurišin világirodalom-koncepciója.

Mi tehát a világirodalom, és hogyan jelenik meg az utóbbi két évtizedben világszerte folyó vitákban? A válasz keretei három irodalomtudós álláspontja alapján rajzolódnak ki: Pascale Casanova: *La République mondiale des Lettres*, (1999, angolul *The World Republic of Letters*, 2004), Franco Moretti: *Conjectures on World Literature* (a *New Left Review*-ban 2000-ben megjelent cikke), és David Damrosch: *What Is World Literature?* (2003) című munkái alapján. Ezek nyomán azt mondhatjuk, „világirodalom” az, amihez az irodalmi művek az úgynevezett nagy irodalmak közvetítése révén jutnak el. E meghatározásban nem az irodalomtudomány hagyományos kérdése a problematikus, hogy „Mi az irodalom?”, hanem a szókapcsolat (szlovákul két szó a világirodalom: *svetová literatúra* – a ford.) másik eleme: „Mi a világ?”.

Azaz nézzük, milyen és mi is valójában a „világ” ebben a szókapcsolatban. Moretti Immanuel Wallerstein történeti-makroszociológiai elméletéből indult ki. Wallerstein a világrendszerek elméletének elemzése során három csoportba, a centrum, a félperiféria és a periféria csoportjaiba sorolja a világ országait. A centrum országai domináns helyzetben vannak a világban, minthogy monopóliummal rendelkeznek bizonyos fajtájú termékek előállítására, amelyekkel ellátják a periféria és a félperiféria országait. A periféria és a félperiféria országai ugyan fokozatosan elsajátítják ezeknek a termékeknek a gyártását, a centrum országai azonban rendszerint szert tesznek más fontos termékek előállításának monopóliumára is, így azután a világrendszer egyensúlya viszonylag stabil marad. Moretti azt javasolja, hogy tekintsük az irodalmat is ilyen rendszernek, azaz fogjuk fel úgy, hogy bizonyos országok meghatározó szerepet játszanak az irodalmi termelésben, a periféria és a félperiféria országai pedig átveszik műveiket részben fordítások közvetítésével, részben utánzás révén követik mintáikat.

Hasonlóan gondolkodik Pascale Casanova is, aki Pierre Bourdieu szociológiai koncepcióját alkalmazza a világirodalmi rendszerre, amely szerint az irodalmi művek aszerint fontosak vagy nem fontosak, hogy elismerik-e őket a centrumban, Párizsban, a világ fővárosában. Ezt az elgondolását a szerző reprezentatív alkotók karrierjét elemezve kísérli meg igazolni.

Damrosch világirodalom-koncepciója a *circulation* fogalmára épül, eszerint a világirodalom mindazon műveknek az összessége, amelyek saját eredeti kultúrájuk határain kívül terjednek, akár eredeti nyelven, akár fordításban. Egyik írásában a világirodalmat „olvasásmód”-ként határozza meg, amely „egy bizonyos formája az

oldott és tárgyyszerű érintkezésnek saját terükön és idejükön túli világokkal”. Az is fontos állítása, hogy a világirodalom a „fordítások révén, amelyekkel kapcsolatban általában a veszteségekről esik szó, gazdagabbá válik”.⁵

Persze nincsen olyan világirodalom-modell, amely a világ valamennyi irodalmát képes lenne átfogni. Akadnak azonban teoretikusok, akik új távlatot nyitnak e probléma tárgyalása során. Moretti,⁶ akit ebben mások is követnek, két különböző világirodalomról beszél, amelyek közül az első a 18. század előtt keletkezett, a második pedig az ez utáni korszakban született. A 18. század előtti világirodalom lényegében lokális kultúrák valamiféle mozaikja, a második pedig az, amit Moretti világirodalmi rendszernek (*world literary system*) nevez, amely egybefogja a nemzetközi irodalmi piacot, és éppen ezt kell kutatnia az irodalomtudománynak. Nehéz lenne megmondani, mennyiben tekintették kutatási tárgynak a világirodalmat ennek a ma zajló vitának a kezdetén. John Pizer például a 2006-ban megjelent, *A világirodalom eszméje (The Idea of World Literature)* című könyvében elsősorban mint az amerikai egyetemeken tanított egyik tantárgyat említi. Amellett érvel, hogy a témának szentelt szemináriumokon reflektálni kell magára a fogalomra, és arra is figyelmeztet, hogy a téma egynyelvű megközelítése káros következményekkel jár. Az utóbbi évtizedben azonban lényegesen megváltozott a helyzet, s a világirodalom olyan nemzetközi kutatási témaként jelent meg, amelynek az angol a közvetítő nyelve. Ez utóbbi ténynek messzemenő következményei vannak, ezekre igyekszem rámutatni a továbbiakban.

Noha ez az új világirodalom-koncepció joggal kritizálható, jellemzően mégsem veszít a népszerűségéből. A posztkolonialis és a transznacionális elmélet számos kutatója, valamint a különböző iskolákat képviselő komparatisták is határozottan elutasítják a világrendszerek gazdasági elméletének, és az azt jellemző centrum/periféria dichotómiának az irodalomra alkalmazását. A világirodalom újkori teoretikusai és kritikusai egyvalamiben egyetértenek: nevezetesen úgy látják, hogy az említett világirodalom-koncepció az angol mint globális nyelv hegemoniájára, és az irodalom anglofón megközelítésére épül, mindenki mást is arra kényszerítve, hogy ezt a felfogást egyetemesnek ismerje el. E koncepció számos kritikusa mutatott rá arra, hogy a világ, amelyet felkínál, rendkívül korlátozott mind nyelvi, mind kulturális, mind esztétikai stb. szempontból; ünnepli a sokféleséget és a különbözőséget, miközben asszimilálja azt, ami más/idegen, és fenntartja vagy egyenesen támogatja az egyenlőtlenséget. Miközben a világirodalom fogalma körül a 19. századdal kezdődő viták az egyes irodalmak különbözőségével foglalkoztak, ez az új

⁵ David DAMROSCH, *What Is World Literature?* (Princeton–Oxford: Princeton University Press, 2003), 281.

⁶ Franco MORETTI, *Distant Reading* (London–New York: Verso, 2013), 134–135.

elgondolás az egyenlőtlenséget teszi meg a világirodalom terének elsődleges szerkezeti elvévé.⁷

Marko Juvan szlovén teoretikus szerint ezt a tényt el kellene fogadnunk, az egyenlőtlenséget ugyanis nem tudjuk kiküszöbölni.⁸ E világirodalom-felfogás elutasítása a szlovén teoretikust a freudi tagadásra (*Verleugnung*) emlékezteti, ami véleménye szerint végső soron a világirodalommal kapcsolatos téves képzet (*deceptive view*) kialakulásához vezet. A szövegek ugyanis nem mozognak szabadon, és globális jelentőségre sem eredetüktől függetlenül, mi több, nem is a gazdasági és politikai rendszerek nyomására való tekintet nélkül tesznek szert, ráadásul a nemzetközi kulturális piac korlátaival is számolni kell.⁹ Juvan azt állítja, nincs más lehetőségünk, mint hogy megragadjuk azt az esélyt, amit ez a koncepció kínál. Akadémiai túlélésünkről van szó: az irodalomtudósok függenek a globális láthatóságot mérő nemzetközi akadémiai kiadóktól és szakmai szövetségektől; a karrierjük a „publish or perish” dicstelen szlogenjétől függ, a világirodalom új paradigmája a globalizáció következménye; s a tudás áruba bocsátása, ami ennek velejárója, Juvan szerint megköveteli magának a diszciplínának a változását, és azt is, hogy másként közelítsünk magához az irodalomhoz is.¹⁰

Azt, hogy a világirodalom ennyire fontossá vált a globalizáció korának irodalomtudományában, Juvan több tényezővel magyarázza: az észak-amerikai egyetemek és kiadók domináns szerepét biztosítja, hogy a jelenlegi világrendszer centrumában vannak; az ő műveiket idézik a legtöbbet, ez vonatkozik azoknak a szerzőknek a munkáira is, akik ugyan a perifériáról származnak, ám az anglofón világ nemzetközi kiadóiban publikálnak. Juvan azonban végső soron az ideológiai tényezők szerepét látja fontosabbnak: a világirodalom fogalma támogatja a globális nagy narratíva koncepcióját (*master-narrative of the global*). Ráadásul akkor, amikor mindent a gazdaságosságnak rendelnek alá, ez a világirodalom-felfogás „az utolsó kétségbeesett kísérlet” arra, hogy kimentse az irodalomtudományt válságos helyzetéből.¹¹

Node hogyan kellene viselkedniük ebben a helyzetben az úgynevezett periféria tudósainak? Juvan szerint el kell sajátítaniuk ezt a hegemon diskurzust, de egyszerűen a centrumok számára releváns, ugyanakkor váratlan irányba kell terelniük.¹² Mivel a világirodalom fogalma, amely a globalizációs folyamat jelölője, Nyugaton, a romantikus nacionalizmus és a felvilágosult kozmopolitizmus hibridjeként jött létre, nyugati esztétikai diskurzusról van szó, így tehát joggal tart számot hegemon

⁷ Aamir MUFTI, *Forget English! Orientalisms and World Literatures* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016), 33.

⁸ Marko JUVAN, *Worldling a Peripheral Literature* (Singapore: Palgrave Macmillan, 2019), 5.

⁹ Uo., 18, 71.

¹⁰ Uo., 24.

¹¹ Uo., 25–26.

¹² Uo., 28.

pozícióra.¹³ A nyugati burzsoá geokultúra szabja meg/irányítja az egész diskurzust, maga ez a burzsoá geokultúra az, ami a 19. századtól kezdődően globalizálódott.¹⁴

Míg akadnak posztkoloniális teoretikusok, akik elutasítják,¹⁵ az irányzat más képviselői elfogadják a világirodalom fogalmát. A Warwick Research Collective műhelyében tömörülő marxista irányultságú posztkoloniális teoretikusok csoportja (Sharae Deckard, Nicholas Lawrence, Neil Lazarus, Graeme Macdonald, Upamanyu Pablo Mukherjee, Benita Parry, Stephen Shapiro) intenzíven kutatja a világirodalom kérdéskörét. Egy neoliberális világkultúra koncepciójából indulnak ki, és azt tételezik, hogy „létezik egy egységes, de radikálisan egyenlőtlen világrendszer; szinguláris, kombinált és egyenlőtlen modernitás; ezzel együtt egy olyan irodalom mellett érvelnek, amely különféle módokon regisztrálja ennek a kombinált egyenlőtlenységnek a létezését mind formájában, mind tartalmában, azért, hogy ténylegesen világirodalomként jelenhessen meg”.¹⁶

Érdekes, hogy ezt az elgondolást kínai kutatók is üdvözlik, az eurocentrikusság megszűnését látják benne, és úgy vélik, lehetőséget biztosít arra, hogy a kínai irodalmat közvetítsék a világ számára.¹⁷ Az AILC/ICLA korábbi elnöke, Zhang Longxi biztosít bennünket arról, hogy nem áll szándékukban az Európa-központú szemléletet Kína-centrikussággal vagy bármiféle más etnocentrikus szemlélettel felváltani.¹⁸ Longxi arra figyelmeztet, hogy „a világirodalommal való elméleti foglalkozás során olyan feltételeket kell teremteni, amelyek között a Nyugat és a Kelet egyenrangú feleként találkozhatnak, a világirodalom poétikájának pedig olyan kérdések köré kellene épülnie, mint a nyelv és a kifejezés sajátosságai, a jelentés és a megértés, az interpretáció, az esztétikai érték, a költészet és az irodalom keletkezése, a természet és a művészet kapcsolata stb.”¹⁹ Longxi nem látja problematikusnak, hogy az angol nyelv az irodalomtudomány és az irodalom közvetítő nyelve. Az angol nyelv szerinte ténylegesen globális nyelv, amely a világban eredeti hazája, Anglia határain kívül is meghonosodott, és a társadalmi, gazdasági és kulturális élet különböző területein

¹³ Uo., 36.

¹⁴ Uo., 56.

¹⁵ Graham HUGGAN, „The Trouble with World Literature”, in *A Companion to Comparative Literature*, eds. Ali BEHDAD and Dominik THOMAS (Oxford–West Sussex–Malden: Wiley–Blackwell, 2011), 409–506.

¹⁶ Warwick Research Collective (WReC) ed., *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature* (Liverpool: Liverpool University Press, 2015), 49; Sharae DECKARD and Stephen SHAPIRO, *World Literature, Neoliberalism, and the Culture of Discontent* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019).

¹⁷ Weigui FANG, „Introduction: What Is World Literature?”, in *Tensions in World Literature: Between the Local and the Universal*, ed. Weigui FANG (Singapore: Palgrave Macmillan, 2018), 1–64, 32–38.

¹⁸ Zhang LONGXI, „World Literature, Canon, and Literary Criticism”, in *Tensions in World Literature*, 171–190, 187.

¹⁹ Zhang LONGXI, *From Comparison to World Literature* (Albany: State University of New York Press, 2015), 180.

is használják. Ugyanakkor a francia nyelvnek már nincs meg a hagyományos legitimitása. „Kétes koloniális implikációi vannak” Longxi szerint.²⁰

Milyen következményekkel jár az irodalomtudományra nézve, ha elfogadjuk ezt a világirodalom-fogalmat? Amennyiben elfogadjuk, alávetjük magunkat az úgynevezett anglofón tudományosság, a nemzetközi szervezetek és kiadók diktátumának. Talán akadnak, akik számára naivnak tűnik az a következtetésem, hogy innentől már nem a kíváncsiság és a társadalmi relevancia adja az impulzusokat a kutatáshoz, hanem a nemzetek feletti kiadók érdekei és egy, a piac által diktált követelményrendszer. Már nem arról van szó, hogy új ismereteket osszunk meg, hanem arról, hogy bizonyos anglofón kiadók és nemzetek feletti szervezetek nevéhez társítható presztízsrre tegyünk szert, miközben a presztízsz maga kritikátlanul a minőség jegyének tűnik fel. Ily módon bizonyos mértékig az anglofón tudományosság és kiadók, a nemzetek feletti szervezetek döntenek arról is, mely kutatási témák kapnak hangsúlyt, mit érdemes publikálni és milyen formában (például vannak olyan folyóiratok, amelyek nem közölnek recenziókat, mert ezek nem számítanak kifizetődő tartalmaknak a korporációk számára).

További probléma, hogy a globális nagy narratíva elfogadásával együtt lemondunk mindarról, amit a nyugati irodalomtudomány az orientalizmus Edward Said által kezdeményezett kritikája révén elért. Aamir Mufti ezzel összefüggésben azt állítja, hogy a világirodalom a 19. században az orientalizmus szelleméből született, és azért bírálja az új világirodalom-konceptiót, mert az szerinte ugyancsak orientalista. Nemhogy nem lép túl az Európa-központúságon, hanem még inkább ráerősít. Mufti világirodalom-definíciója szerint „a fogalom a cserén alapul, vagyis visszavonhatatlanul a burzsoá társadalom fogalma – amely úgy kódolja újra a kisajátítás átláthatatlan és egyenlőtlen folyamatát, mintha az egy állítólag szabad és egyenrangú csere és kommunikáció átlátható folyamata volna”.²¹

Mufti szerint a kalkuttai orientalizmus²² aknázza ki először az angol nyelvet mint eszközt a felhalmozott ismeretek és tudás terjesztésére az euroatlanti világban. Ennek nyomán az angol nyelv mindinkább anyagot is és gyakorlatot is kínált a világ új, kozmopolita koncepciójának kialakításához. Ez a nyelvek és kultúrák együtteseként megjelenő új világtrend azt a kontinensen korábban érvényesülő neoklasszikus kulturális rendet váltotta fel, amelynek irodalmi normáit a francia nyelv és Franciaország állította fel. Ez a folyamat hozzájárult ahhoz, hogy Párizsnak az irodalmi központként betöltött szerepe megváltozzon, és – ahogyan arra már korábban Raymond Schwab és Edward Said rámutatott – az orientális műveltség terjesztésének,

²⁰ Uo., 177–178.

²¹ Aamir MUFTI, *Forget English! Orientalisms and World Literatures* (Cambridge: Harvard University Press, 2016), 145.

²² Az orientalizmus a filológiai Kelet-kutatás azon módszere/iránya, amely a 18. század végén, illetve a 19. sz. elején az indiai Calcuttában működő *The Asiatic Society*-ben és a *Fort William College*-ban alakult ki. Vö. MUFTI, *Forget English!*, 99.

intézményesítésének és rendszerezésének legfontosabb helyévé váljon.²³ Az angol nyelv Mufti számára nem valamiféle semleges médium, és arra is felhívja a figyelmet, hogy dominanciáját részben a gyarmati feltételekben kell keresnünk, részint pedig abban a körülményben, hogy ezek a feltételek a posztkoloniális korszakban újratermelődtek, illetve átalakultak.²⁴

Ha tehát a világirodalom itt leírt koncepcióját elfogadjuk, az anglofón világ újkori imperializmusát erősítjük. Főként azok kritizálják ezt az új koncepciót, akik kiállnak az úgynevezett perifériák mellett. Hiszen miért is kellene a „periféria” kutatóinak önként alárendelt pozícióba szorulniuk? Amennyiben így tennének, nem lenne az önkolonizációs aktus? Ahogyan Nicholas Onuf, a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó teoretikus írja: „A centrum és a periféria fogalmának megkülönböztetése révén nemcsak e fogalmak koncipiáló erejét ismerjük el, hanem a két fogalom viszonyának aszimmetrikusságát is megerősítjük. Ez pedig a továbbiakban hozzájárul a periféria mint nemkívánatos állapot társadalmi konstrukciójának, és annak a kialakult munkamegosztásnak a fenntartásához, amelynek értelmében a centrum tudósai termelik az elméleteket, a periféria írástudói pedig fogyasztják azokat. Ez a felfogás nem pusztán néhány tudós, hanem milliárdnyi ember megélt tapasztalatát devalválja. Meg vagyok győződve arról, hogy ebből a zsákutcából van kiút, még hozzá éppen az, amit néhány évvel ezelőtt a *World of Our Making* (1989) című könyvemben ajánlottam.”²⁵

Az új világirodalom-koncepció felveti a mássághoz vagy az idegenséghez fűződő viszony fontos problémáját is. Dorothy Figueira szerint e kérdéskör az amerikai irodalom kánonjának ’80-as évekbeli felülvizsgálata során bukkant fel, megjelenése az angol tanszékek működéséhez kapcsolható. Az amerikai komparatista úgy véli, hogy nem másról van szó, mint arról, hogy ez a világirodalom-koncepció könnyen fogyasztható formában hozná közel az amerikai egyetemistákhoz és kutatókhoz, mi is a másság: „Ahogyan korábban a multikulturalizmus vagy a posztkolonializmus, most a világirodalom olvasztja magába a komparatiztikát anélkül, hogy elvégezné a komparatiztika fásasztó előmunkálatait. A világirodalom [ebben az értelemben – a ford.] nem más, mint a fogyasztói pedagógia újabb formája, amelynek az a funkciója, hogy a másság kérdését egynyelvű kontextusban, az első világ tudósai, és az ő bennszülött [native] informátoraik segítségével oldja meg [...]”²⁶

A másságot természetesen különbözőképpen közelíthetjük meg elméleti szempontból, s az egész kérdéskör ezzel etikai dimenziót is nyer. Az új világirodalom-fogalom által felkínált elgondolás hegelianus. Ahogyan Hegel magyarázza fő művé-

²³ Uo., 109.

²⁴ Uo., 94.

²⁵ Nicholas Greenwood ONUF, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations* (London–New York: Routledge, 2013), 195–196.

²⁶ Dorothy FIGUEIRA, „Comparative Literature and the Origins of World Literature in National Literatures”, *Interlitteraria* 17 (2012): 9–16, 16.

ben, *A szellem fenomenológiájában*, az önmaga viszonya a másikkal „harc az elismerésért” (*Kampf um Anerkennung*), s e viszony az úr (Herr) és a szolga (Knecht) viszonyában mutatkozik meg. Nyilvánvaló, hogy a világrendszer úgynevezett perifériájának kutatói hol helyezkednek el ebben a felállásban. A Máságot/Másikat a 20. században különféle módokon kísérelték meg elméletileg elgondolni a Husserl és Heidegger által inspirált fenomenológiai gondolkodás, illetve a posztkoloniális elmélet kontextusában azzal, hogy igyekeztek a Más/Másik alárendelt pozícióját kiküszöbölni, egyszersmind elkerülni, hogy a Más/Másikat egyszerűen azonosra redukálják vagy az idegent sajátként értelmezzék.

Mufti ebben az összefüggésben azzal érvel, hogy „amikor a történeti-orientalista gondolkodásmódok az emberként létezés módjainak sokféleségét kanonizálták, azért tettek így, hogy létrehozzák a másik létezésének ugyanazt a módját”.²⁷ Mufti könyve azt is bemutatja, hogy a saját irodalmi hagyományokkal rendelkező, önnön egyediségüket hagyományaik révén kifejező kultúrák és nemzetek sokféleségének hangsúlyozása hatással volt az Európán kívüli társadalmakra. A kialakuló európai történelemfelfogás főleg az ókori szövegekre épült, amelyeket úgy értelmeztek, mint egyedülálló hagyományokat vagy kultúrákat. Ezek azután a historizálódás nyomán egyik vagy másik nemzethez sorolódtak. Az új világirodalom-elmélet a máságot is azonos módon kényszeríti ki. Véleményem szerint jól illusztrálja ezt az a mód, ahogyan Damrosch a szanszkrit irodalmat olvassa. *How to Read World Literature* című, 2009-ben megjelent tankönyvének harmadik fejezetét, amely a „*Reading across Cultures*” (*A kultúrákon átívelő olvasás*) címet viseli, nagyrészt Szophoklész *Oidipusz királya* és Kálidásza *Sakuntala* című műve összehasonlításának szentelte. Damrosch azt ígéri, hogy az általa bemutatott hatékony stratégiák segítenek a távoli kultúrákhoz tartozó művek olvasásában.²⁸

A műfaj adja szerinte azt az alapvető síkot, amely lehetővé teszi az összehasonlítást. Kálidásza művét drámaként írja le. A továbbiakban a témák, a képesség, az alakok, a cselekményszöveg, a társadalmi és kulturális élet formáinak bemutatásával folytatja az összevetést. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy tökéletesen adekvát stratégiáról van itt szó, és sokunk járna el hasonló módon, hiszen egy dráma elemzéséhez rendszerint így fogunk hozzá. Ám Earl Miner arra figyelmeztet bennünket, hogy a nyugati irodalomértelmezés mimetikus, szemben azzal, ahogyan például Indiában vagy Kínában értik az irodalmat, ahol megvannak az irodalomról való gondolkodásnak a hagyományos formái. Korántsem csak arról van szó, hogy más módon elemzik és értelmezik az irodalmi műveket, hanem arról, hogy teljesen másként gondolkodnak arról, mi az irodalom, és milyen funkciói vannak.

²⁷ MUFTI, *Forget English!*, 77.

²⁸ David DAMROSCH, *How to Read World Literature* (Oxford–West Sussex–Malden: Wiley-Blackwell, 2009), 47.

„A legtöbb elméleti beállítódású nyugatos tagadná, hogy a mimézis örököse, hogy a nézeteit mimetikus megfontolások alakították. [...] Ha olyasmit hallunk, hogy ’reprezentáció’, ’fikció’, ’genesis’, eredetiség, irodalmiság, egység, cselekmény vagy jellem, az ember már tudja, hogy a mimézis ihlette beszéddel állunk szemben. [...] Persze lehet ellenvetést tenni, és azt állítani, hogy e fogalmak önmagukban nem mimetikusak, hanem egyszerűen csak mindenki által használt fogalmak. Ennél eurocentrikusabb kijelentést nem is tehetnénk. Ugyanis korántsem mindenki által használt fogalmakról van itt szó, csak azok használják e fogalmakat, akik továbbra is mimetikus előfeltevésekkel élnek.”²⁹

A 18–19. századi orientalistákhoz hasonlóan Damrosch sem a szanszkrit *mahá-kávja* vagy a szanszkrit poétika hagyománya kontextusában beszél a szanszkrit drámáról, nem tesz említést a *rasa* fogalmáról, azaz arról a sajátos emocionális élményről sem, amelyet az irodalmi mű befogadása kelt, nem tesz kísérletet a stimulusok (*vibháva*), szimptomák (*anubháva*) és átmeneti érzelmek (*vjabhcsáribháva*) elemzésére sem. Damrosch tud a szanszkrit irodalomtudomány létezéséről, az első fejezetben az egyik legkiemelkedőbb irodalomtudósról, Abhinavagtaról is beszél, amikor kommentálja az egyik szanszkrit slókat,³⁰ de mintha nem venne tudomást azokról a következményekről, amelyeket más irodalomkritikai hagyományok létezése von maga után. Alighanem számos indiai irodalomtudós opponálná Damrosch kijelentéseit. Az a véleményük, hogy az indiai irodalomkritikus „a szanszkrit hagyomány kritériumait alkalmazza, amikor a szanszkrit költészetet értékeli, de áttér más kritériumrendszer alkalmazására akkor, amikor az angol költészetet, vagy bármely másik indiai nyelven írt költészetet vizsgálja.”³¹

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy nem vizsgálhatjuk a szanszkrit költészetet a nyugati irodalomtudomány optikájával. De ha nem tudatosítjuk, miféle kritériumokat alkalmazunk a szöveg elemzésekor, vagy a nyugati irodalmi kritériumokat úgy alkalmazzuk, mintha azok univerzálisak volnának, eurocentrikusak és arrogánsak vagyunk. A távoli kultúrák szövegeit olvashatjuk ezzel a módszerrel naiv olvasóként, de ha a világirodalom kutatása önazonos szeretne maradni, akkor nem közelíthet az irodalomhoz ilyen reflektálatlan módon.

Ahogy előttem már sokan megjegyzték,³² ez az új világirodalom-definíció a verseny, a rivalizálás, a dominancia és a hatalom istenítésén alapul. Csakhogy a

²⁹ Earl Roy MINER, *Comparative Poetics: An Intercultural Essay on Theories of Literature* (Princeton: Princeton University Press, 1990), 25–26.

³⁰ DAMROSCH, *How to Read...*, 10–13.

³¹ G. B. Mohan THAMPI, „Point of View in Comparative Criticism”, in *East West Poetics at Work*, ed. C. D. NARASIMHAIAH (Delhi: Sahitya Akademi, 1994), 35–47, 35.

³² Például Christopher PRENDERGAST, „The World Republic of Letters”, in *Debating World Literature*, ed. Christopher PRENDERGAST (London–New York: Verso, 2004) 1–25, 8.

dominancia és a hatalom fogalmára épülő világirodalom-konceptió nem lehet az irodalomtudomány *telosza*. Azt gondolom, találhatunk alternatív koncepciókat is. Mihai Spariosu román–amerikai komparatista azt állítja, hogy a nyugati, azaz elsősorban az észak-amerikai, nyugat-európai mainstream tudományos paradigmában a megismerés a filozófiai és szaktudományos kritika ellenére a hatalomhoz kapcsolódik. A továbbiakban amellett érvel, hogy a mai globális helyzetben igyekeznünk kellene kiiktatni a megismerés és a hatalom közötti egyenlőségjelet, és interkulturális távlatban szemlélni a megismerés folyamatát.³³

Csak így tehetünk szert globális intelligenciára, azaz „arra a képességre, hogy azt értsük meg, arra reagáljunk, azon dolgozzunk, ami minden embernek érdekében áll, minden emberi lénynek, és bolygónk minden más élőlényének a javára válik.” Majd hozzáfűzi: „az effajta érzékeny megértés és cselekvés csak a folyamatos interkulturális kutatás, dialógus, vita és együttműködés során alakulhat ki. Más szavakkal interaktív, és semmiféle nemzeti vagy nemzetek feletti intézmény vagy tekintély nem határozhatja meg előre az eredményét.”³⁴

Spariosu kritizál sok olyan, a globalizáció folyamatához vezető neoliberális elgondolást, amely a modernitás nyugati felfogását a középosztály kapitalista mentalitásának konstrukciójaként értelmezi, bírálja marxista és weberi kritikájukat, valamint azokat a posztmodern elméleteket is, amelyeket az a Nietzsche és az a Freud inspirált, akik szintén a középosztályt vették célba annak mentalitása, a hatalom akarása miatt. Alternatív megoldást javasol, amely nem zárja ki a többi megközelítést, hanem egy interkulturális referenciakeretbe foglalja valamennyit, átirányítva a globális intelligencia létrehozására.³⁵ Különbséget tesz globalitás (*globality*) és globalizmus között. A globalitást úgy értelmezi, mint „végtelen, rétegzett hálózatot, amely aktuális és lehetséges világokat vagy helyeket köt össze, a globalizmus pedig a globalításra irányuló helyesen van nem helyesen megfogalmazott aspirációkat jelenti”³⁶

Hogyan képzelhető el egy ilyen interkulturális kutatás? Spariosu azt mondja, hogy egy ilyen globális referenciakeretben a komparatistikai kutatás vizsgálhatja a mi lokális kultúrafelfogásunkat a világ egy másik pontján található, neki megfeleltethető másik lokális kultúrafelfogással összevetve. Vagy irányulhat az egyetemes konszenzus keresésére is, arra, hogyan is lehetne valójában létrehozni a globális kultúrát, vagy legalább lokális-globális kultúrákat, és miféle elveken kellene ezeknek nyugodniuk.³⁷

Lehet, hogy Spariosu víziója nem is különbözik olyan nagyon attól, ahogyan a közép-európai komparatisták értelmezik kutatásaikat. Mégsem gondolnám, hogy

³³ Mihai I. SPARIOSU, *Global Intelligence and Human Development: Toward an Ecology of Global Learning* (Cambridge: The MIT Press, 2004), 14–15.

³⁴ Uo., 6.

³⁵ Uo., 25–27.

³⁶ Uo., 18.

³⁷ Uo., 59.

be kellene csuknunk a szemünket, tudomást sem véve arról, hogyan írja le a világot a világirodalom új koncepciója. Marko Juvannak bizonyosan igaza van abban, hogy nincs értelme tagadni: az irodalom a világban pont úgy terjed, ahogyan azt Pascale Casanova, David Damrosch, Franco Moretti vagy újabban Rebecca Walkowitz leírta. Csakhogy ez az új világirodalom-definíció nemcsak deskriptív, hanem normatív is, és én éppen ebben látom a problémát, hiszen az egyes elméleti modellek nemcsak leírják, hanem teremtik is kutatási tárgyukat. Ahogyan Nicholas Onuf mondja: „A világot a természet által nyújtott nyersanyagokból teremtjük, méghozzá azzal, ahogyan egymással azt tesszük, amit teszünk, és azt mondjuk, amit mondunk. Beszélni annyit jelent, mint tenni: a beszéd kétségkívül a legfontosabb módja annak, amivel a világot azzá tesszük, ami”.³⁸ Nem szabadna erről megfeledkeznünk, amikor a világirodalom fogalmáról elmélkedünk. A világirodalom fogalma azzal a kérdéssel szembesít bennünket, miféle filozófiai és etikai kiindulópontból akarunk gondolkodni rajta. Az anglofón tudományos intézményrendszer mai avatárjaival, akik propagálják, szerintem éppen emiatt nem érthetünk egyet.

Hogyan birkózzunk meg akkor a világirodalom kutatásával, ha elvetjük ezt a koncepciót? Teljesen fel kellene adnunk? Vissza kellene térnünk régebbi definíciókhoz? Vagy alkossunk meg egy újat? Nincs válaszom ezekre a kérdésekre, de megvagyok győződve róla, hogy a világirodalom mint kutatási tárgy fölöttébb ambíciózus projekt, amelynek kutatása során számos kérdéssel kell megbirkózni, annyi azonban bizonyos, hogy – mint Mihai Spariosu figyelmeztet rá – semmiképpen sem a „hatalmi mentalitás” jegyében.

Balogh Magdolna fordítása

³⁸ ONUF, *Making Sense...*, 4.